

Література

1. Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство. Москва : Галарт, 1994. 295 с.
2. Горький М. О литературе. Литературно-критические статьи. Москва : Советский писатель, 1955. 902 с.
3. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература. Полное собрание сочинений. Т. 12. С. 99-105.
4. Нікітенко К. Культура і суспільство: конфлікт між тоталітарним і особистим (на прикладі доби сталінізму). Вісник Львівської національної академії мистецтв. Серія: Культурологія. 2016. Вип. 29. С.12-26.
5. Творческий отчет писателя Н. А. Островского. Известия ЦК КПСС. 1989. №8. С. 213-222.
6. Фейхтвангер А. Москва 1937 года. Российский ежегодник. №89. Вып. 1. С. 213-248.

УДК 94(477: 438):351.851:37.014(=161.2)] «1940/1944»

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В РОЗБУДОВУ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНЦІВ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ (1940–1944 РР.)

Альона Тронь-Радомська,

*аспірантка кафедри історії світового українства історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена репрезентації діяльності Українського центрального комітету у Генеральній губернії щодо створення навчальних закладів у контексті забезпечення права на освіту українців в умовах нацистського окупаційного режиму.

Ключові слова: Український центральний комітет, освіта, Генеральна губернія, Друга світова війна, Закарпаття.

The article is devoted to the representation of the activities of the Ukrainian Central Committee in the General Government in the establishment of educational institutions in the context of ensuring the right to education of Ukrainians under the Nazi occupation regime.

Keywords: Ukrainian Central Committee, education, General Government, World War II, Trans-Carpathian Territories.

Освітні можливості для українського населення після встановлення німецького окупаційного режиму на території Закарпаття та Галичини стали одним із першочергових питань у діалозі національних комітетів і офіційної влади новоствореної Генеральної губернії (ГГ). Перспективи та плани щодо вирішення означених проблем засвідчили резолюції Українського культурно-освітнього з'їзду 16–17 березня 1940 р. в Кракові [5, с. 21]. Робота шкільних референтів, згідно резолюцій з'їзду, орієнтувалась на викорінення польського впливу, заснування якомога більшої кількості власне українських виховних і навчальних закладів, організацію професійної педагогічної підготовки кадрів. Заборона нацистами діяльності «Українського педагогічного товариства», «Рідної школи», «Української захоронки», які, головним чином, відповідали за створення та діяльність дошкільних закладів і шкіл українців у міжвоєнний період, означало можливість такого роду діяльності виключно в рамках легальних українських допомогівих комітетів та Українських освітніх товариств (УОТ), робота яких з липня 1940 р. координувалася Українським центральним комітетом (УЦК). Дана розвідка покликає, спираючись на масив архівних документів, мемуаристики та історіографічних джерел, висвітлити роль УЦК в розбудові системи українських навчальних закладів для українського населення в Генеральній губернії.

Задля налагодження безперервного навчально-виховного процесу органи УЦК уповноважувалися розширити мережу сезонних та постійних власне українських закладів дошкілля в ГГ. У 1940 р. планувалося відкрити дитячі садки в 303 населених пунктах, проте, через брак працівників й ворожу агітацію поляків і росіян, які радили батькам не віддавати дітей в українські дитячі садки, запрацювало тільки 208 закладів [11, р. 456], в яких перебувала 5421 дитина [8, арк. 6]. Цьому сприяла організація УЦК на Закерзонні протягом квітня–червня 1940 р. 12 курсів, на яких здобули кваліфікацію 188 «садівничок» [11, р. 455]. З появою в 1942 р. «Напрямних організації постійних і сезонних дитячих садків у Генеральному Губернаторстві» Відділу шкільних справ УЦК [6, арк. 18-18 зв.] відбулася уніфікація роботи дитячих садків. Встановлювалася місячна оплата за перебування дітей у закладах дошкілля (5–20 зол.), а кошти надані комітетами використовувалися лише для закупівлі устаткування [6, арк. 17 зв.]. І постійні, і сезонні дитячі садки функціонували у форматі однієї або двох груп, у кожній з яких повинно було бути не менше 30 вихованців. Постійні дитячі садки працювали увесь рік, за винятком святкових днів, а сезонні з 1 травня по 1 жовтня [6, арк. 18]. Зміст методичних видань ілюструє національне підґрунтя дошкільного виховання, особливо музичного, оскільки наголошувалося, що «зміст пісень виховує любов до Бога та нації» [7, арк. 31 зв.].

Упродовж 1941–1942 рр. відбулося розширення мережі як сезонних, так і постійних дитячих садків на території всієї ГГ. Так, у Галичині, Краківському та Люблінському дистриктах у 1942 р. діяло вже 1988 закладів дошкілля та відбулося 87 курсів підготовки робітниць дитячих садків [11, р. 457]. Станом на 1943 р. за підтримки УЦК у ГГ оформилися чотири види гуртового дошкільного виховання українців: ясла, постійні дитячі садки, сезонні дитячі садки, сирітські захисти [10, арк. 40], серед яких пріоритетність зберігалася за дитячими садками. У порівнянні з попереднім роком, їхня чисельність демонструє позитивні тенденції розвитку галузі, оскільки «кількість сезонних садків у цілому в ГГ складала «2621 (114031 дітей) та постійних – 428 (близько 42 тисячі дітей)» [1, с. 37]. Відтак, якісні зміни в національній системі дошкільного виховання завдяки діяльності УЦК підтверджують наведені статистичні дані, враховуючи, що загальна кількість дитячих садків на всіх українських територіях, що входили до складу Другої Речі Посполитої, напередодні війни сягала не більше 800 [11, р. 455].

Поряд із позитивними тенденціями функціонування українських дитячих садків у ГГ відкритими залишалися питання пошуку приміщень та організація харчування, нестача кваліфікованих кадрів. Наближення військ СРСР і поступове згортання діяльності структур УЦК призвели до зменшення кількості дітей у садках і все меншої спроможності підтримки їхнього функціонування адміністрацією та громадськістю.

Організація українцями навчання в закладах початкової та загальної середньої освіти в умовах нацистського окупаційного режиму позначилася, головним чином, розширенням мережі власне українських народних шкіл з рідною мовою навчання, враховуючи, що офіційна політика у сфері освіти орієнтувалася на підготовку робочої сили лише з базовим рівнем знань.

Стан українського шкільництва на час створення ГГ був незадовільним. Особливо гостро в 1940–1941 рр. постала проблема нестачі педагогів. Першопочатково виправлення ситуації відбувалося шляхом залучення до роботи вчителів, «які ще залишилися в корінній Польщі або жили в Райху й Чехії» [2, с. 206], а восени 1941 р. Відділом шкільництва Українського крайового комітету в Галичині було ініційовано переведення вчителів, які працювали в польських школах до українських закладів. УЦК упродовж 1940–1944 рр. вдалося організувати підготовку педагогів в учительських семінаріях на Закерзонні (у Грубешові та Криниці) й у Галичині (у Львові, Рогатині, Самборі та Яворові) [4,

с. 360], а також на вчительських курсах. Систематична публікація навчальних матеріалів «Українським Видавництвом» уможливила навчання учнів і фахову підготовку працівників на основі українських видань.

Станом на кінець 1939/1940 навчального року Відділ шкільних справ УЦК звітував про функціонування в Краківському дистрикті 370 українських народних шкіл, в яких навчалася 40 525 дітей та працювало 611 учителів. У Люблінському дистрикті діяли 494 народні школи (46 683 учні, 697 учителів). Загальна кількість народних шкіл у ГГ становила 864 заклади, в яких здобували освіту 87 208 учнів і працювало 1 308 вчителів [8, арк. 6]. Звітні дані дозволяють констатувати, що кількість народних шкіл на Закарпатті вже навесні 1941 р. у порівнянні з попереднім роком зросла майже на 6%. Наприкінці березня 1941 р. тут налічувалося 913 народних та 12 приватних шкіл [5, с. 87]. Наприкінці 1941/1942 н.р. на території ГГ функціонувало 4 207 українських шкіл, у яких працювали 9 324 педагоги та навчалася 612 467 дітей [11, р. 457]. К. Паньківський відзначав, що на початку 1943/1944 н.р. «українських народних шкіл у Галичині було 3 135, учителів 8 702, а дітей 502 160» [4, с. 359]. За даними Н. Антонюк, на території всієї ГГ налічувалося «4500 шкіл, де працювало понад 10 тисяч учителів і навчалася 600 тисяч учнів» [1, с. 43]. Це, порівняно з попередніми роками, демонструє сповільнення темпів розбудови мережі шкіл УЦК, що було пов'язано з розгортанням воєнних дій.

Умови розвитку закладів загальної середньої освіти в 1940-х рр. засвідчують обмеженість доступу українців у ГГ до здобуття загальної середньої освіти (за винятком професійної). В. Кубійович згадував, що гімназійні курси, які організовувалися українськими комітетами на території Закарпаття, закривалися, не отримавши офіційного дозволу на функціонування [2, с. 208]. Лише навесні 1940 р., завдяки ініціативі В. Кубійовича, з дозволу влади відкрилося три навчальні заклади середньої освіти – гімназії в Холмі та Ярославі й учительська семінарія в Криниці, що стало досягненням у контексті практичної реалізації резолюцій культурно-освітнього з'їзду 1940 р. у справі середнього загальноосвітнього шкільництва. За таких умов, альтернативним форматом здобуття середньої освіти українцями стали матуральні гімназійні курси, які організовувалися навесні та влітку 1940 р. в Кракові, а восени діяли при гімназіях у Холмі та Ярославі. Виключно з ініціативи УЦК та громадськості в Галичині впродовж 1941–1944 рр. організовано 10 українських гімназій у 9 містах. Позиція влади щодо розвитку мережі закладів середньої освіти на території ГГ залишалася неоднозначною і в наступні роки. З одного боку, на початку 1943–1944 н.р. «відкрито в усіх клясах гімназій нові відділи і таким чином допущено більше молоді до школи» [4, с. 362], з іншого, – відбувалися масові арешти молоді та вивіз на роботу до Німеччини. Навесні 1944 р. німці дозволили відкриття ряду українських навчальних закладів: гімназійних курсів у Криниці, жіночої гімназії у Львові, учительської гімназії у Снятині [1, с. 46], проте, вважаємо, що це здійснювалося з метою згуртування молоді для трудових цілей або в плані певних поступок задля збереження своїх позицій, проте безперспективних в контексті розгортання воєнних дій.

Єдиною галуззю шкільництва, розвитку якої на території ГГ всебічно сприяла німецька влада, стала професійна підготовка українського населення. Вирішення проблеми нестачі кваліфікованих вчителів УЦК здійснював шляхом організації «короткореченцевих /двомісячних/ курсів перевишколу учителів середніх шкіл на учителів званевих чи фахових шкіл» [6, арк. 16].

Дані звіту УЦК про мережу українських закладів освіти в ГГ після першого навчального року в умовах окупації ілюструють, що найпоширенішими типами професійних шкіл були сільськогосподарські та торгівельні школи, а також школи домашнього господарства. У 1942 р. УЦК було унормовано процес створення обов'язкових, званевих та фахових шкіл на території західноукраїнських

земель, підконтрольних німцям. Прикметно, що в контексті організації УЦК мережі фахових шкіл у Галичині, одним із ключових завдань окружних комітетів передбачалася їхня безпосередня участь в урбанізації регіону, що мало реалізовуватись під гаслом «Здібна молодь зі села до фахових шкіл» [6, арк. 53]. Газета «Українська дійсність» повідомляла, що станом на червень 1942 р. лише на території дистрикту Галичина функціонувало 76 фахових шкіл [3, с. 150]. Функціонуванню останніх сприяла організація УЦК 1 або 2-річних підготовчих класів до фахових шкіл для тих учнів, які не мали відповідної освіти та не досягли віку для навчання у цих закладах [6, арк. 16 зв.]. Особлива увага приділялася УЦК організації торгівельних шкіл, мережа яких стала однією з найрозвиненіших у Галичині. Торгівельні необов'язкові фахові школи діяли у 22 містах дистрикту, а обов'язкові торгівельні школи були відкриті у 6 містах (Львів, Дрогобич, Золочів, Рогатин, Станиславів, Стрий) [6, арк. 55 зв.].

Не було обмежень в доступі жінок до професійної освіти. Згідно статистичних даних, на Закерзонні кількість жіночих фахових шкіл була значно меншою, ніж у Галичині. Навесні 1941 р. жіночі промислові школи функціонували лише в німецькому Перемишлі та Грубешові [5, с. 90]. Станом на середину червня 1942 р. жіночі фахові школи вже функціонували у Львові, Глинянах, Кам'янці-Струмівській, Коломиї, Самборі, Сокалі, Станиславові та в Стрию [6, арк. 54]. З осені 1942 р. діяло дві необов'язкові жіночі дворічні школи: школа суспільної опіки у Львові та фахова школа народного господарства у Станиславові [6, арк. 55]. Тільки у Львові діяли дівочі 1-річні господарські школи та Державні косметичні курси, що функціонували в місті до початку війни [6, арк. 56].

Паралельно УЦК займався організацією курсової системи навчання робітників сільського господарства, сфери обслуговування, соціальної, культурної сфери, службовців. Чимала кількість курсів організувала підвідділом Відділу культурної праці УЦК – Інститутом народної творчості. Навесні 1942 р. відбулися заочні 10-місячні мистецькі курси для митців-аматорів і майстрів народного прикладного мистецтва, що включали практичну (малювання, живопис, композиція) та теоретичну (історія українського, німецького, світового мистецтва та українське прикладне мистецтво) підготовку [6, арк. 28 зв.-29]. Здійснювалася професійна підготовка диригентів, режисерів у Львові (стаціонарно та заочно) [6, арк. 28 зв.-29]. Відділ культурної праці УЦК ініціював бібліотекарські курси для бібліотекарів УОТ [6, арк. 109]. Підвідділом народного здоров'я Відділу суспільної опіки УЦК у Самборі й Тернополі організувалися фахові курси з підготовки або підвищення кваліфікацій медсестер і санітарів, гігієнічно-санітарні курси в Коломиї [4, с. 315]. Протягом 1943 р. на території дистрикту Галичина за сприяння УЦК функціонували курси «господарських дорадників» у Коломиї, перевишколу «господарських десятників» в Золочеві та фахового вишколу управителів і господинь своїх відпочинково-лікувальних осель, готельної прислуги [4, с. 316].

Право на «свою високу школу» [5, с. 20], що генерал-губернатор гарантував українській делегації ще в 1939 р. поряд із метою «зорганізувати вищий Інститут Українознавства на правах відділу Державного університету» [5, с. 44], проголошеною на культурно-освітньому з'їзді, не було реалізованим. Завдяки створенню в структурі УЦК Комісії допомоги українському студентству в 1940 р. [9, арк. 12] організувалася матеріальна допомога здобувачам вищої освіти як на території ПГ, так і за її межами (індивідуальні та систематичні стипендіальні виплати).

Отже, попри складнощі організації освітнього процесу в Генеральній губернії, виняткова роль УЦК полягала у розширенні мережі власне українських закладів дошкільця та початкової школи. УЦК здійснено низку заходів, які посприяли формуванню національного складу вчительства, збереженню доступу українського населення до загальної середньої освіти та підтримці в здобутті українцями вищої освіти.

Джерела та література

1. Антонюк Н. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.) : За матеріалами періодичної преси. Львів, 1997. 232 с.
2. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941: історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. 664 с.
3. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1 : 1939–1953. 749 с.
4. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк; Торонто, 1965. 479 с.
5. Сергійчук В. Український здвиг. Київ, 2004. Кн. 1 : Закарпаття. 1939–1947. 840 с.
6. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 1. Спр. 17. 122 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 1. Спр. 79. 38 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 67а. 23 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 3. Спр. 2. 94 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 3. Спр. 39. 103 арк.
11. Überblick des ukrainischen Schulwesens in GG. 1939–1942. The Correspondence of the Ukrainian Central Comitee in Cracow and Lviv with the German Authorities: 1939–1944. Edmonton and Toronto, 2000. Part 1. 1289 p.

УДК 821.162.1

АНТИЧНИЙ ІНТЕРТЕКСТ У РОМАНІ МАРЕКА КРАЄВСЬКОГО «РІКИ АЇДА»

Ігор Чорний,

*доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У роботі розглядається роман сучасного польського письменника Марека Краєвського «Ріки Аїда» (2012), що належить до жанру історичного детективу і входить до «львівського» циклу про комісара Едварда Попельського. Досліджено особливості інтертексту твору, зокрема, використання автором античних мотивів. Звернення до античної міфології сприяє уточненню ідейного задуму книги, розширенню її хронотопу.

Ключові слова: *інтертекст, мотив, ретродетектив, місцевий колорит, жанр.*

The novel of the modern Polish writer Marek Krajewski «The Rivers of Hades» (2012) which belongs to the genre of a historical detective and is included in the cycle about the commissioner Edward Popelsky is examined in the work. The features of the inter-text of the novel, in particular the use of the ancient motifs by the author, are investigated. The attention to ancient mythology helps to clarify the ideological concept of the book and expand its chronotope.

Keywords: *inter-text, motif, retrodetective, local colour, genre.*

Письменник Марек Краєвський став одним із засновників сучасного польського історичного детективу (або ретродетективу). На цей час він є автором майже двох десятків романів, написаних одноосібно або у співавторстві. Ретро-романи Краєвського умовно можна розподілити на два основні цикли: «вродлавський», дія якого відбувається у Бреслау/Вроцлаві, а головним героєм виступає комісар Еберхард Мок, і «львівський» з головним героєм комісаром Едвардом Попельським і основним місцем подій Львовом. Час, коли розгортаються основні події обох циклів, – це перша половина ХХ століття.

Незважаючи на певну відмінність обох героїв, є в них і багато спільного. Насамперед, пристрась до гарненьких жінок (почасти легкої поведінки, оскільки в подружньому житті Мокові й Попельському не пощастило), любов до гарної кухні та випивки, педантизм у роботі. І німецький, і польський комісари замолоду отримали класичну (філологічну) освіту, що відбилось і на їх світогляді,